

TRA2 BÖLGESİNDEN İSTANBUL'A GÖÇ HAREKETLERİNİN NEDENLERİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

Hüseyin Tutar*

Deniz Özyakışır**

Özet

Sanayi Devrimi ile birlikte ulus-devletlerin sınırları içinde bölgesel eşitsizliklerin arttığı ve nüfusun özellikle sanayileşmenin yoğun olduğu mekanlarda teksif olmaya başladığı bilinmektedir. Bu durum özellikle erken sanayileşme hamlesini yaşamış toplumlarda çok yoğun bir biçimde tecrübe edilmiş bir evredir. Yapılan istatistikler, yüzyılın başında, Avrupa nüfusunun tüm bu gelişmelerden etkilenecek %80 oranında yer değiştirdiğini, yani göç ettiğini göstermektedir (Miles 1993:7). Göç, özünde “yer değiştirmek” şeklinde nitelenebilecek olan fakat başta siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik birçok değişkenin etki ettiği bir olgudur. Çeşitli gerekçelerden kaynaklanan göç hareketleri zamanla pek çok sorun alanı ortaya çıkarmakta ve bu özelliğinden dolayı da ekonomi başta olmak üzere pek çok disiplinin araştırma konusu olmaktadır. Son dönemlerde Türkiye’deki bölgesel gelir farklılıklarından kaynaklı olarak ortaya çıkan göç hareketleri sanayileşmiş Batı illerine yoğunlukla da İstanbul’a yönelmektedir. Bu çalışma TRA2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul’a gerçekleşen göç hareketlerinin sebep ve sonuçları ile geriye göçün belirleyicilerini uygulamalı olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: TRA2 Bölgesi, İç Göç, İstanbul, Bölgesel Eşitsizlikler.

A CASE STUDY OF CAUSALITY ON MIGRATION FROM TRA2 REGION TO ISTANBUL

Abstract

It is known that the inequality among regions within nation-states after industrial revolution is has increased and the population is intensified in the more industrialized regions.

---

*Dr., Serhat Kalkınma Ajansı Kurucu Genel Sekreteri. TRA2 Düzey II (Kars, Ağrı, Ardahan ve Iğdır illerini kapsayan istatistiki sınıflandırma birimi) Bölgesinde faaliyet gösteren Ajans, kapsadığı illerin sınır kentleri olması nedeniyle Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) olarak adlandırılmıştır. İletişim: huseyintutar1@hotmail.com

**Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
İletişim: dozyakisir@gmail.com

This situation was a phase particularly experienced by early industrialized societies. The statistics indicate that beginning of the last century, about 80% of entire European population was affected from the phenomenon and ultimately displaced which correspond to a large scale migration (Miles 1993:7). Despite the fact that migration could simply be defined as a displacement, political, social, economic, and cultural factors are affecting it. Migrations that are triggered by various factors have resulted problematic areas which are subjects of many disciplines such as economics. In recent years, there has been a migration toward industrialized provinces of the Western Turkey, chiefly Istanbul due to the regional income differences. The present study aims to determine the underlined factors for the immigration from TRA2 Region of Turkey (Ağrı, Kars, Iğdır, and Ardahan provinces) to Istanbul and its consequences and to determine the indicators or reverse migration in an applied fashion.

Keywords: TRA2 Region, Internal Migration, Istanbul, Regional Inequalities.

GİRİŞ

Göç, en basit tanımıyla, insanların bir amaca yönelik olarak buldukları mekanı terk etmeleridir. Diğer bir ifadeyle göç, birey veya toplulukların bir yerden, ülkeden veya toplumdaki başka bir yere, ülkeye veya topluma gitmeleridir. Buna göre göç, yatay hareketliliğin yoğun şekilde yaşandığı bir hayatı gerektirmektedir.

İnsanların öncelikle beslenme ve güvenlik konuları, onları daha müreffeh ve güvenle yaşayabilecekleri yerlere göç etmeye zorlamıştır. Şiddet, baskı ve zulüm nedeniyle ortaya çıkan göçler, bütün dinlerin kutsal kitaplarında önemli olgular olarak yerlerini almışlardır (Castles 2003:17). Göçler; doğal, siyasal, sosyal ve iktisadi nedenlerin sonucunda meydana gelebilir ancak 20. yüzyıla doğru gelindiğinde göç hareketlerinin nitelik ve niceliğinde bir değişme meydana gelmiştir. Büyük savaşların, ihtilallerin, sanayileşmenin, bağımsızlık hareketlerinin ve ulus-devlet modellerine geçişlerin artmasıyla birlikte yüz binlerce kişiyi kapsayan göç hareketlerinin kitleselleşerek yoğunlaştıkları görülmektedir. Yapılan istatistikler, yüzyılın başında, Avrupa nüfusunun tüm bu gelişmelerden etkilenerek %80 oranında yer değiştirdiğini, yani göç ettiğini göstermektedir (Miles 1993:7). Batıda yaşanan sanayi devrimi tek başına bir etken olmamakla birlikte Batıdaki köklü değişimin ana belirleyicilerinden olmuştur. Tarımsal alanlardaki nüfusun köklü bir

dönüşümden geçerek sanayi bölgelerindeki fabrikalarda yoğunlaşması, yeni göç dalgalarını ve dolayısıyla sosyologlar için incelenmesi gereken yeni bir toplum yapısını gündeme getirmiştir. İlk sosyologlar hayatlarını adadıkları eserlerinde bu sorunların çözümüne dair cevapları aramışlardır (Ritzer 2000:7)¹ .

Sosyal bilimler literatüründe göçe etki eden itici ve çekici faktörler hakkında derin analizler bulunmaktadır. İnsanların yaşadıkları coğrafyada, ekonomik, sosyal ve siyasal, temel insani ihtiyaçlarını karşılama noktasında, zorluk çekmeye başlamaları ve bu zorlukların yakın bir gelecekte giderilme ihtimalinin olmaması, göçün itici nedenleri, buna karşılık, insanların buldukları bölgeden, yaşamlarının geri kalanını, daha özgür ve iyi şartlarda (Kushner, Knox 2001:1) devam ettirebileceklerini düşündükleri yerlere doğru göç etmeye başlamaları da göçün çekici faktörleri olarak kabul edilmektedir.

Göç olgusu zaman, mekan, iradi ve gayri iradi olmak üzere farklı eksenlerde ele alınmıştır. Buradan hareketle iç göç, dış göç, zorunlu göç ve gönüllü göç gibi kategorik ayrımlara tabi tutulan göç olgusu, başta ekonomik olmak üzere sosyo-kültürel, siyasal ve diğer birçok sebepten kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre ulusal sınırlar içerisinde yapılan yer değiştirme eylemleri iç göç, sınır dışına doğru yer değiştirme eylemleriyse dış göç olarak nitelendirilmektedir. Bu iki göç türü, bireylerin isteği doğrultusunda gerçekleştiğinde gönüllü göç, gayri iradi gerçekleştiğinde ise zorunlu göç şeklinde tanımlanmaktadır. Göçün türü ve şekli ne olursa olsun ekonomik, sosyo-kültürel ve politik nitelikteki belirleyici faktörler genel olarak benzer özellikler göstermektedir. Söz konusu özellikler bu çalışmada bölgesel temelde ele alınmakta ve uygulamadaki sonuçları iller bazında karşılıklı olarak analiz edilmektedir (Özyakışır, 1-2) .

¹ Bu nedenle ilk sosyologların kavramsallaştırmaları farklı dahi olsa hemen hemen hepsinin aynı olguya işaret ettiği görülmektedir. Örneğin Durkheim, bu süreci mekanik dayanışmalı toplumdan organik dayanışmalı topluma doğru bir evrilme biçimi olarak tanımlarken, Tonnies, cemaatten cemiyete doğru bir gidiş olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Simmel de, statik toplum ve dinamik toplum kavramlarını kullanarak Avrupa toplumlarında meydana gelen göç ve değişme olgularını açıklamaya çalışmıştır.

TRA2 Bölgesi² (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan), son yıllarda verdiği yüksek göç oranlarıyla dikkat çekmektedir. İç göç olgusunu bölgesel açıdan ele alan bu çalışmanın amacı; TRA2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen göç hareketlerinin sebeplerini ve olası geriye göçün belirleyici faktörlerini saha araştırmasından elde edilen veriler çerçevesinde analiz etmektir.

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Yapılan İç Göç Çalışmaları

1967 yılında Rogers tarafından yapılan çalışmada, Kaliforniya'daki bölgeler arası göç akışlarının mekânsal değişimi ve karşılaştırmalı ekonomik fırsatlar arasındaki ilişkinin derecesi istatistiksel olarak sınanmıştır (Rogers, 1967: 262-267).

1967'deki başka bir çalışma ise Beals, Levy ve Moses tarafından Gana'da yapılmıştır. Çalışmada Gana'da bölgeler arası göçte gelirin ve eğitim başta olmak üzere diğer sosyo-ekonomik değişkenlerin etkileri tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre yüksek gelir ve göç arasındaki esneklik yüksek olduğu için bireylerin, ücret düzeylerinin yüksek olduğu bölgelere göç etme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda R2 değeri³ %91 gibi oldukça yüksek bir düzeyde çıkmıştır. Çalışmada ayrıca eğitimin göçte negatif etki ettiği de tespit edilmiştir (Beals vd., 1967: 480-486).

1974'te Munro tarafından yapılan çalışma, Türkiye'deki iç göçleri ele almaktadır. Bu çalışmada, 1960-65 yılları arasında Türkiye'de yaşanan iç göçlerin hangi faktörler tarafından etkilendiği incelenmiştir. Munro kurduğu modelin beşeri sermayeye dayalı diğer göç modellerinden farklı olduğunu iddia etmektedir (Munro 1974. 634-653).

² İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasında iller 3. düzey olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri de dikkate alınarak 1. Düzey, 2. Düzey ve 3. Düzey olarak gruplandırılmak suretiyle hiyerarşik istatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması yapılmıştır. Buna göre 1. Düzey 12 bölgeden, 2. Düzey 26 alt bölgeden ve 3. Düzey ise 81 ilden oluşmaktadır. TRA2 Bölgesi 2.Düzeyde yer alan 26 bölgeden biridir (TÜİK, Bölgesel Göstergeler 2010, TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan, Ankara 2011, s.VII).

³ R2 değeri; bağımsız değişkenin bağımlı değişken tarafından ne ölçüde (oranda) açıklanabildiğini göstermektedir.

1981’de Newman yaptığı çalışmayla Okun-Richardson Modelini⁴ Almanya örneği üzerinde test etmiştir. Buna göre gelir farklılıklarının yanı sıra genişleyen iş fırsatlarıyla net göç arasında doğrudan pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca yüksek doğurganlık oranları ve tarımsal faaliyetlerin de göç üzerindeki etkileri test edilmiştir (Newman, 1981:295-307).

1984’te Doh tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye’de iller arası göçü etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerin bir analizi sunulmaktadır. Buna göre iş imkânlarıyla göç oranları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Doh, 1984: 49-61).

1985 yılında Cole ve Sanders tarafından yapılan göç çalışmasında yazarlar yüksek eğitimlilerin göçüne yer verip eğitimsiz insan göçünü ihmal eden Todaro modelinin⁵ bu eksikliğini tamamlamayı amaçlamışlardır (Cole vd., 1985: 481-494).

1989’da Pissarides ve Wadsworth tarafından Batı Avrupa ve Kuzey Amerika bağlamında hazırlanan çalışmada iç göç olgusu bölgeler arası işgücü hareketliliği bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmada bölgelerarası işgücü hareketliliğinde, diğer bir deyişle işgücü göçünde işsizliğin etkileri ortaya konulmuştur (Pissarides vd., 1989: 739-755).

1993’te Walker vd. tarafından yapılan çalışmada, ABD’deki iç göç hareketlerinin emek piyasası üzerindeki etkileri 1975–1980 dönemi kapsamında incelemiştir. Çalışmaya göre göçlerle birlikte şehirlerdeki nüfus hızla artarak yaratılan katma değer artmasına neden olmaktadır.

---

⁴ Bu model, Bernard Okun ve Richard W. Richardson tarafından geliştirilmiş olup göç olgusunu bölgeler arasındaki gelir eşitsizlikleri ve büyüme düzeylerine göre analiz etmektedir. Okun ve Richardson, analizlerini ABD’nin farklı bölgeleri arasındaki kişi başı gelir ve büyüme düzeylerinin üzerine kurarak aşağıdaki dört çekim merkezli modeli geliştirmişlerdir.

⁵ Todaro modeli, bireylerin göç kararı verirken kentsel alandaki reel gelirleriyle kırsal alandaki reel geliri ve göçün maliyetlerini dikkate aldığını belirtmektedir. ABD’deki göç hareketleri üzerine geliştirilen bu modele göre kentsel alandaki reel gelir eğer kırsal alandaki reel geliri ve göçün maliyetlerini aşıyorsa, beklenen bugünkü gelir pozitif olacaktır. Dolayısıyla modele göre bireyler beklenen bugünkü gelirin değerinin pozitif veya negatif olmasına baktıktan sonra göç kararı vereceklerdir.

1995'te ise Friedberg ve Hunt göç alan bir ülkede göçlerin ücret düzeyi, ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme gibi temel parametreler üzerindeki etkilerini incelemiştir.

2002'de Bell ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada, iç göç olgusu 1980-1990 arası dönemde Avustralya ve İngiltere bağlamında karşılaştırılabilir olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre Avustralyalıların göç eğilimlerinin daha yüksek olduğu, hatta İngiltere'nin iki katı olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca göç mesafesi de İngiltere'ye göre çok daha uzun ve karmaşıktır. Göç akımları Avustralya'da çok daha coğrafik dağılımına karşılık İngiltere de küçük ölçeklerde dağılım sergilemiştir (Bell, vd., 2002: 435-464).

2010'da Ackah ve Medvedev tarafından Gana özelinde bir iç göç çalışması yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı Gana'daki iç göçün belirleyicilerini ortaya koyarak bu göçün hane halkının refahına olan etkilerini ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın temel bulgularına göre göç, mevcut imkanların özellikle de eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Yani bu alanlardaki eksiklikler insanları kentsel alanlara göçe etmeye teşvik etmektedir (Ackah vd., 2010)

2011 yılında Gimba ve Kumshe tarafından yapılan çalışmada 150 kişiyle anket yapılmış ve elde edilen sonuçlar frekans analizi şeklinde ortaya konulmuştur. Çalışmanın amacı göçün sebeplerini ortaya koymaktır. Buna göre kırsaldan kentlere doğru gerçekleşen göçün temel sebepleri daha yüksek ücret düzeyleri, eğitim, politik ve sosyal istikrar, daha iyi teknolojiler ve istihdama yönelik fırsatlar olmuştur. Diğer sebepler arasında ise kırsalda yaşanan yoksulluk, işsizlik, kıtlık, sosyal imkanların yetersizliği, elektrik, su ve yol gibi alt yapı imkansızlıkları ve hastane, okul ve mesleki kursların yetersizlikleri bulunmaktadır (Gimba vd., 2011:168-172).

Türkiye'ye Dair İç Göç Çalışmaları

Türkiye'de yapılan iç göç çalışmalarına bakıldığında 1990 öncesinde sınırlı sayıda çalışma olmakla birlikte genel olarak dış göçler (özellikle

Avrupa'ya yapılan işgücü göçleri) üzerine yoğunlaşan çalışmaların olduğu dikkat çekmektedir. Fakat 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de meydana gelen sosyo-ekonomik değişim ve dönüşüm sürecine paralel olarak iç göç hareketlerindeki artışlar iç göç çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Bu bağlamda 1990'dan sonra yapılan göç çalışmalarının ülkelere yapılan işgücü göçlerinden farklı olarak çoğunlukla bölgeler arası iç göç hareketlerine yoğunlaştığı söylenebilir.

Bu çerçeveden hareketle 1990'da Mutlu tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de 1975-85 dönemi çerçevesinde ele alınan kırsal-kent göçünde iç ticaret hadlerindeki gelişmelerin “birincil rol” oynadığı sonucuna varılmıştır (Mutlu, 1990: 69-87).

1997'deki başka bir çalışmada da Türkiye'deki iç göç hareketleri 1965-70, 1975-80, 1980-85 ve 1985-90 yıllarına ait göç verileri kullanılarak ve göç literatürüne başvurularak incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre kırsal kente doğru göç hareketlerinin zamanla değişik bir nitelik kazandığı görülmüştür. Ayrıca göç kararının alınmasında fiziksel mesafe kadar sosyal ve psikolojik faktörler de önemli ölçüde etki etmektedir (Gedik, 1997:170-79).

1998'de yapılan bir çalışmada da 1990'ların Türkiye'sinde kadın ve göç olgusu ele alınmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye'de göç eden kadınların deneyimlerine ışık tutmak amacıyla hazırlanan çalışmanın saha araştırması “Batı” ve “Doğu” şeklinde iki farklı bölgede yapılmıştır (İlkkaracan, vd., 1998:305-322).

1999'da Yamak ve Yamak tarafından Türkiye'deki gelir dağılımı ve iç göç olgusu ele alınmıştır. Bu çalışmada, yöresel bazdaki gelir dengesizliğinin iç göç üzerinde önemli rol oynadığı ve bu rolün de net göç veren illerin düşük gelir düzeyinden ziyade net göç alan illerin yüksek gelir düzeylerinden kaynaklandığı görülmüştür. Çalışmanın bir diğer bulgusu, net göç veren illerin kişi başına düşen ortalama gelir düzeyinin Türkiye ortalamasına yakınsaması durumunda, bu illerin net göç oranının %25 oranında bir azalma göstereceğidir (Yamak, vd., 1999:16-28).

2001'de Pazarlıoğlu tarafından yapılan çalışmada Türkiye'deki iç göç ekonometrik bir model aracılığıyla ele alınmaktadır. Bunun için panel veri yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışmada 1980, 1985 ve 1990 yıllarına ait göç istatistiklerinden Net Göç Hızları verileri elde edilmiştir. Net göç hızları bağımlı değişken olarak modellerde yer alırken, bağımsız değişkenler olarak: Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (KBGSYH), Kişi Başına Elektrik Tüketim Değerleri (KBELEK), Eğitim İndeksi (EGTOR), İşsizlik Oranı (İSOR), Tarımsal İş gücü Oranı (TAROR), Sağlık İndeksi (SAGOR), Zaman değişkeni (TREND) kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre iç göç şehirlerarasındaki itici-çekici faktörler arasındaki farkın belirgin olması sonucu ortaya çıkmaktadır. Çalışmaya göre ayrıca göçün nedenleri arasında hem tarımsal nüfus oranının hem de işsizlik oranının yüksek olması vardır. Göç alan illerin ortak özelliği ise büyük organize sanayi bölgeleri ya da turizm bölgesi olmalarıdır (Pazarlıoğlu, 2001).

2002'de de Üçdoğruk tarafından bir ekonometrik çalışma yapılmıştır. İç göç olgusunun İzmir özelinde ele alındığı bu çalışmada, çoklu durum logit tekniği yardımıyla çeşitli hipotezler test edilmiştir. Bu hipotezler; göçmenlerin eğitilmiş gençlerden oluştuğu ve mesafenin göçe etki ettiği'dir. Analiz sonuçlarına göre yaş ve eğitim durumu göçü önemli ölçüde etkilemektedir (Üçdoğruk, 2002:157-183).

2004'te Gür ve Ural tarafından yapılan göç çalışmasında kentlere doğru gerçekleşen göçün nedenleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada 73 kente ait yatay kesit verileri kullanılarak bir regresyon analizi yapılmıştır. 73 ilin aldığı ve verdiği göç miktarının birbirine oranı (aldığı göç/verdiği göç) bağımlı değişken olarak kullanılırken, bağımsız değişken olarak da, işsizlik, işyeri sayısı, işveren, kadın çalışan, sağlık, nüfus yoğunluğu, eğitim ve sanayileşme kullanılmıştır. Ortaya çıkan ampirik bulgular göçle ilgili temel kuramsal bulguları büyük oranda doğrulamıştır. Modelin açıklama katsayısı %71 olarak gayet yüksek bir düzeyde gerçekleşmiş ve alınan değişkenler kent bazında göçü büyük bir oranda açıklayabilmiştir. Bu çalışmanın bulguları kısaca özetlenirse; Türkiye'de kentler arasında gerçekleşen iç göçlerin temelinde düşük gelir düzeyi, yüksek işsizlik oranı, yetersiz sağlık hizmetleri, kadın istihdamında yaşanan sıkıntılar ve göç edilen kentlerdeki gelişmiş imkanlar yer almaktadır (Gür vd., 2004:23-38).

2006'da göç olgusu Çelik tarafından çok değişkenli bir modelle analiz edilmiştir. Çekici güçlere dayanan bu modelde göç bağımlı değişken olarak kullanılırken; gelir, istihdam, sanayileşme, eğitim ve sağlık gibi göçü etkilediği varsayılan değişkenler de bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Modelin açıklama katsayısı, %38 gibi düşük bir oran çıkmıştır (Çelik, 2006:149-170).

2007'de, İzmir özelinde iç göçe etki eden faktörler bivariate probit model ile tahmin edilmiştir. İzmir'e iç göçte, bireylerin geldiği yerleşim birimine bağlı olarak iç göçün üzerindeki etkilerin farklılaştığı görülmüştür. Bununla birlikte İzmir'e göç etmede en önemli faktörün ekonomik nedenler olduğu tespit edilmiştir. Bireyler öncelikli olarak iş arama amacı ile İzmir'e gelmektedirler. Ayrıca kişilerin eğitim düzeyi arttıkça, eğitimlerine uygun iş bulabilmek amacıyla göç ettikleri ortaya çıkmıştır (Pazarlıoğlu, 2007: 121-135).

2008 yılında yapılan bir çalışmada ise Filiztekin ve Gökhan, 1990-2000 dönemi arasındaki verileri kullanarak Türkiye'deki iç göçün belirleyici faktörlerini ampirik olarak sunmuşlardır. Çalışmada genişletilmiş bir göç tahmin modeli kullanılmıştır. Bu kapsamda hem gelir farklılığı ve işsizlik oranları gibi ekonomik faktörler hem de göç üzerinde önemli bir etkiye sahip olan sosyal ağların varlığı gibi sosyal faktörler ortaya konulmuştur. Nüfus oranı, gelir ve mesafe değişkenlerinin kullanıldığı regresyon modelinin sonuçlarına göre model %1 önem derecesinde %68 oranında açıklanabilmektedir. Yani genişletilmiş tahmin modelinde R2 değeri %68 çıkmıştır (Filiztekin vd., 2008).

2009 yılında Topbaş ve Tanrıöver, ortaklaşa hazırladıkları çalışmada Türkiye'de 1970 -2000 yılları arasında yapılmış olan 5 nüfus sayımına ait alınan göç ile verilen göç verilerini kullanarak Lowry hipotezini⁶ test etmişlerdir. Nüfus büyüklüğü, net göç oranı ve KBDGSYH gibi değişkenlerin kullanıldığı çalışma sonucunda; alınan göç oranının net göç hızı üzerinde verilen göç oranına göre daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca elde edilen bulgulara göre, Lowry hipotezinin Türkiye'deki iç göç akımlarının yapısı

⁶ Lowry modeli: İşgücü göçü ve zorunlu göç üzerinde odaklanmış olup karşılaştırmalı ekonomik fırsatlar ve göç akışları arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

üzerinde geçerli olduğu ortaya konulmuştur (Topbaş vd., 2009:93-104).

2010'daki başka bir çalışmada ise Türkiye'de yakın zamandaki iç göç hareketlerinin işgücü piyasalarına olan etkileri ortaya konulmaktadır. Elde edilen bulgulara göre iç göç sektörler arası geçişi sağlama noktasında işgücü piyasalarını olumlu etkilemektedir. Ayrıca kentsel alanda istihdama yönelik bir baskı yaratılmakta ve işsizliğin azalmasına engel olmaktadır. Kentsel alanda istihdam imkanı elde eden bireyler çoğunlukla enformel sektörde istihdam olanağı bulmaktadır (Bahar vd., 2010:43-61).

2010 yılında yapılan bir diğer çalışma Bülbül ve Köse tarafından Türkiye'deki bölgeler arası iç göç hareketlerini incelemiştir. Çalışmada 12 bölgenin demografik özellikleri, sosyo-ekonomik göstergeleri ve göç verileri bakımından birbirlerine göre konumlarının incelenmesi ve aralarında olası benzerliklerin ya da farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Kullanılan değişkenlere Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi (ÇBÖ) uygulanmıştır. Güvenilirlik açısından modelin, verileri mükemmel bir şekilde temsil ettiği görülmüştür (Bülbül ve Köse, 2010:75-94).

2011'deki başka bir çalışma ise Öztürk ve Altıntepe tarafından yapılmıştır. Çalışma, İstanbul'a göç etmiş semt pazarcılarına yönelik bir alan araştırması şeklinde yapılmıştır. Anket yoluyla göçün sebep ve sonuçlarının analiz edildiği çalışma kapsamında göç edenlerin kent yaşamına ve kentsel emek piyasasına uyum durumları incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmaya göre göçlerin temel nedeni ekonomik gerekçelerdir. Göçü başlatan, kentlerin ekonomik bakımdan gelişmiş olması değil, kırsalın yetersiz kalmasıdır. İç göç kararının, daha çok göç alan yörelerdeki yüksek gelir düzeyinden etkilendiği görülmüştür (Öztürk vd., 2011:1587-1625).

2012 yılına gelindiğinde, Yakar'ın 1995-2000 dönemini kapsayan iç göç çalışması karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmaya göre Türkiye'deki iç göçler ilçelerin çeşitli sınıflandırmaları bağlamında farklılık göstermektedir. Şöyle ki; iç göçler az gelişmiş-gelişmiş, kırsal-kentsel, doğu-batı, kıyı-iç kesim olmasının yanı sıra diğer yerel ve bölgesel dinamiklere bağlı olarak da değişiklik göstermektedir (Yakar, 2012).

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmamızın genel amacı; son dönemlerde TRA2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen göç hareketlerinin sebeplerini ve sosyo-ekonomik boyutlarını ortaya koyarak bölgeden göç eden bireylerin hem geri dönmeyi isteme ve istememe olasılıklarını tespit etmek hem de bu olasılıklara etki eden değişkenleri belirlemektir. Araştırma TÜİK verilerinden yola çıkılarak TRA2 Bölgesinden en çok göçün verildiği İstanbul ilini kapsamaktadır. Bu kapsam TÜİK'in ülke içi göç verilerine göre belirlenmiştir. Dolayısıyla araştırmanın evrenini 2008-2011 döneminde TRA2 Bölgesinden İstanbul'a göç eden 66.726 kişi oluşturmaktadır. Belirtilen evreni temsil edecek düzeyde kolayda örnekleme yoluyla 1944 gözleme ulaşılmıştır. Toplamda 1944 katılımcıyla gerçekleştirilen bu araştırma anket yöntemi ile veri⁷ toplanması ve analiz edilmesine yönelik bir saha çalışması olarak tasarlanmıştır. Bu örnek, %95 güvenilirlik seviyesinde, homojen bir evreni fazlasıyla temsil edecek niteliktedir.⁸

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, 2008-2011 dönemlerinde TRA2 Bölgesinden İstanbul'a göç etmiş kişilerle sınırlıdır. Çünkü TÜİK'in ADNKS sonuçlarında 2008'den önceki ülke içi göçe bağlı olarak gerçekleşen iller arası göç oranları verilmemektedir. Araştırmada veri toplama aracı sadece anket tekniğidir.

Analiz ve Bulgular

Göç Edenlerin Sosyo-demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Araştırma, büyük ölçüde göç hareketlerinin gerçekleştiği ve aynı zamanda TRA2 Bölgesi illerine ait dernek ve vakıfların yoğun olarak bulunduğu

⁷ Araştırmada kullanılan veri seti Kafkas Üniversitesi, İİBF tarafından yürütülen ve Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) tarafından desteklenen "TRA2'de Göç: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma" adlı projeden elde edilmiştir.

⁸ Remzi Altunışık vd., Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı, Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2010, s.135.

Esenyurt, Avcılar, Sefaköy, Sultangazi, Ataşehir, Sultanbeyli ve Pendik gibi ilçelerle sınırlı tutulmuştur. Elde edilen bulgular katılımcıların sahip oldukları demografik özellikler bağlamında frekans analizleri yardımıyla tablolatırılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Yaş	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
20 ve altı	170	8,8
21-30	354	18,3
31-40	506	26,1
41-50	466	24,0
50 ve üzeri	442	22,8
TRA2	1938	100,0
Eğitim Düzeyi		
Eğitim yok	179	9,3
İlk-Orta	921	47,8
Lise	559	29,0
Üniversite	267	13,9
TRA2	1926	100,0
Gelir Düzeyi (TL)		
1000 altı	337	17,7
1001-2000	707	37,1
2001-3000	618	32,4
3001-5000	206	10,8
5000 üstü	39	2,0
TRA2	1907	100,0

Katılımcıların %8,8'i 20 yaş ve altında yer alırken, %18,3'ü 21-30 yaş aralığında, %26,1'i 31-40 yaş aralığında, %24'ü 41-50 yaş aralığında ve %22,8'lik kısmı ise 50 yaş ve üstü bir grupta yer almaktadır. Anketin eğitimle ilgili sorusuna cevap verenlerin %9,3'ünün okuma-yazmasının olmadığı, %47,8'inin ilköğretim, %29'unun lise, %13,9'unun ise üniversite düzeyinde olduğu görülmektedir. Burada katılımcıların neredeyse %50'lik bir kısmının

ilkokul düzeyinde bir eğitime sahip olmaları, geldikleri bölgedeki eğitim düzeyinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Katılımcılardan 1000 TL ve altında gelire sahip olanlar %17,7 iken, %37,1'lik bir kesim 1001-2000 TL'lik bir gelire sahip olduklarını belirtmişlerdir. 2001-3000 TL geliri olanların oranı %32,4, 3001-5000 TL gelire sahibim diyenlerin oranı %10,8 ve 5000 ve üstü bir gelir elde ediyorum diyenlerin oranı ise %2'dir.

Göç Edenlerin TRA2 Bölgesindeki İllere Göre Dağılımı

İstanbul'da 1944 kişiyle yüz yüze gerçekleştirilen araştırmada söz konusu kişilerin geldikleri iller bakımından dağılımı aşağıda sunulmaktadır. Buna göre katılımcıların %41,2'si Ağrı'dan göç ederken, %27,9'u Kars'tan, %18'i Iğdır'dan ve kalan %12,9'luk kesimi ise Ardahan'dan göç edip İstanbul'a yerleşmiştir.

Tablo 2: TRA2 Bölgesinden İstanbul'a Göç Edenlerle (2008-2011) Ankete Katılanların İllere Göre Dağılımı

İl/Bölge	Toplam Göç Eden (Kişi Sayısı)	Yüzde (%)	Ankete Katılan (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
Ağrı	25.549	38,29	801	41,2
Kars	18.752	28,10	542	27,9
Iğdır	10.657	17,64	350	18,0
Ardahan	11.768	15,97	251	12,9
TRA2	66.726	100	1944	100,0

Tabloya göre anket yapılan katılımcıların illere göre dağılımına bakıldığında, illerden göç eden kişi sayısı tutarlı olduğu söylenebilir. Yani hangi ilden kaç kişi göç etmişse o kişi sayısının oluşturduğu evreni temsilen örnekleme ulaşılmıştır. Örneğin 2008-2011 döneminde göç edenlerin %28,10'u Karşı, ankete katılanların %27,9'u yine Karşı olmuştur. Kısaca göç eden

100 kişiden 28'i Karslı olduğu için anket yapılan Karslı katılımcı sayısı da 28 olmuştur. Dolayısıyla iller bazında tabakalama konusunda bir tutarlığın olduğu söylenebilir.

Göç Edenlerin Konut Mülkiyeti Durumuna Göre Dağılımı

Katılımcıların önemli bir kısmının kendine ait bir evde yaşadığı aşağıdaki dağılımdan anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Katılımcıların Konut Mülkiyeti Durumuna Göre Dağılımı

Konut Mülkiyeti Durumu	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
Kira	641	33,6
Kendi evi	1264	66,4
TRA2	1905	100,0

Buna göre İstanbul'a göç edip yerleşen TRA2 Bölgesinde ankete katılanların %66,4'ü bir ev sahibi olduğunu belirtirken, kirada oturuyorum diyenlerin oranı ise %33,6 olmuştur.

Göç Edenlerin Göç Ettikleri Dönemlere Göre Dağılımı

TRA2 Bölgesinden İstanbul'a özellikle 1990'dan itibaren ciddi bir göç dalgasının başladığı, tablodaki verilerden açıkça görülebilmektedir.

Tablo 4: Katılımcıların Göç Ettikleri Dönemlere Göre Dağılımı

Göç Edilen Dönem	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
1980 öncesi	171	8,9
1981-1990	448	23,4
1991-2000	870	45,4
2001-2010	371	19,4
2010 sonrası	55	2,9
TRA2	1915	100,0

Ankete katılanların %8,9'luk kısmı 1980 öncesinde göç etmişken %23,4'ü 1981-1990 ve en büyük kesim olan %45,4'ü ise 1991-2000 döneminde İstanbul'a göç etmiştir. Ne zaman göç ettiniz sorusuna 2001-2010 dönemi diyenlerin oranı %19,4 iken 2010 sonrası diyenlerin oranı ise %2,9 olmuştur. Burada özellikle %45,4 ile en fazla göç edilen dönem olan 1990-2000 dönemi, bölgede terör olaylarının yoğunlaştığı ve zorunlu göç hareketlerinin yaşandığı dönem olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca sözkonusu dönem, ekonomik krizlerin sık ve derinden yaşandığı yıllardır.

Göç Edenlerin Göç Etme Nedenleri

Katılımcıların verdikleri cevaplara göre en önemli göç gerekçesi, %88,7'lik bir oranla ekonomik (işsizlik, vb.) çıkmıştır. Özellikle çocuklarının geleceğini düşünme noktasında eğitim cevabını verenlerin oranı ise %54 olmuştur. Ak-rabalarının İstanbul'a göç etmesini, yaptığı göçün nedeni olarak görenlerin oranı %48,9 iken, sebep olarak göç ettiği yerdeki sosyal yaşamın yetersizliğini dile getirenlerin oranı ise %47,1 olmuştur. Son olarak daha önce göç edenlerden gelen olumlu bilgilerden dolayı göç ettiklerini dile getirenlerin oranı da %36,2 olmuştur.

Tablo 5: Göç Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı

Sıra	Göç Nedenleri	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
1	Ekonomik (İşsizlik, vb.)	1725	88,7
2	Eğitim (kendi eğitimim veya çocukların eğitimi)	1050	54,0
3	Akrabalarım buraya göç ettiği için	950	48,9
4	Sosyal yaşamın yetersizliği	915	47,1
5	Göç edenlerden gelen olumlu bilgiler	704	36,2

Tablodan da anlaşıldığı üzere İstanbul'a göç eden Karslı, Ağrılı, Iğdırılı ve Ardahanlı vatandaşların en önemli gerekçeleri, sosyo-ekonomik sebepler olmakla birlikte, öncesinde İstanbul'a gelip yerleşen eş-dost akraba gibi yakın çevre ve onlardan gelen olumlu bilgiler, görüşler ve öneriler de önemli bir göç nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göç Edenlerin Göç Öncesi ve Sonrasındaki Durumları

Katılımcıların göç öncesi ve sonrasındaki durumlarının analizinde olumlu veya olumsuz hiçbir şekilde görüş bildirmeyenlerin, yani kararsızların sayısının yüksek çıkması dikkat çekici bir husustur. Olumsuz görüş bildirenlerin oranındaki düşük düzey ise genel olarak bireylerin göçten sonraki hayatlarından memnun oldukları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar aynı zamanda geri dönme konusuyla da doğrudan bağlantılı olması açısından önem taşımaktadır.

Tablo 6: Göç Öncesi/Sonrası Durum Kıyaslamasına Göre Şimdiki Durum

Değişim	Frekans (Kişi sayısı)	Yüzde (%)
Olumlu	1256	66,3
Olumsuz	272	14,3
Kararsız	368	19,4
TRA2	1896	100,0

İstanbul'a göç etmeden önceki durumunuzla şimdiki durumunuzu kıyasladığınızda nasıl bir değişim oldu sorusuna %66,3'lük bir kesim olumlu yönde değişim oldu derken, %14,3'ü olumsuz cevabı vermiş, %19,4'ü ise kararsız kaldığını dile getirmiştir. Olumlu değişimden kasıt; iş imkanına kavuşma, çocukların daha iyi eğitim imkanlarına kavuşması ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere ulaşım, barınma ve tüketim gibi ihtiyaçların karşılanmasıdır. Buna karşılık değişimi olumsuz olarak dile getirenlere göre ise yoksulluğun giderek derinleşmesi, büyük kentin atmosferine ayak uyduramamadan kaynaklı olarak tutunamama sorunu, ailevi ilişkilerin ve değerlerin bozulması göçün olumsuz sonuçlarıdır.

İllere Göre Göç Etmenin Nedenleri

Katılımcıların genel olarak bölgeden göç etme nedenlerine bakıldığında, ekonomik (işsizlik vb.) başta olmak üzere eğitim, akrabalarının göç etmesi, sosyal yaşamın yetersizliği ve göç edenlerden gelen olumlu bilgiler gibi

gerekçeleri ön plana çıkmaktadır. Fakat bu gerekçeler önem sırası bakımından (ekonomik nedenler hariç) iller bazında farklılık göstermektedir. Söz konusu bu farklılıklar, Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7: Göç Etme Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı

Sıra	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
1	Ekonomik (%89,4)	Ekonomik (%87,6)	Ekonomik (%95,1)	Ekonomik (%80,8)
2	Terör (%64,4)	Akrabalarım buraya göç ettiği için (%45,9)	Akrabalarım buraya göç ettiği için (%72,2)	Eğitim (%46,2)
3	Sosyal yaşamın yetersizliği (%64,1)	Eğitim (%43,7)	Göç edenlerden gelen olumlu bilgiler (%56)	Sosyal yaşamın yetersizliği (%36,6)
4	Eğitim (%63,8)	Göç edenlerden gelen olumlu bilgiler (%40)	Eğitim (%53,1)	Sağlık (%36,2)
5	Akrabalarım buraya göç ettiği için (%45,4)	Sağlık (%30,8)	Sosyal yaşamın yetersizliği (%41,1)	Akrabalarım buraya göç ettiği için (%33,4)

Tablo 7’ye göre ekonomi faktörü tüm iller için %80’in üzerinde bir oranla en önemli göç gerekçesi sayılırken, iller bazında farklılaşan göç nedenleri ise eğitim, sağlık ve sosyal yaşamdaki yetersizlikler ile yakınlarının göç etmeleri ve sonrasında onlardan gelen olumlu bilgiler olarak tespit edilmiştir. Her bir ilin sosyo-ekonomik yapısının temel göstergeler bağlamında analiz edildiği çalışmanın ikinci bölümü detaylı incelendiğinde, bu gerekçelerin (terör hariç) tamamının beklenen bir durum olduğu anlaşılacaktır.

Tablodan da görüldüğü gibi terör faktörü dört il içerisinde sadece Ağrı’da beş önemli göç nedeni arasında gösterilmiştir. Bu faktörün ekonomiden hemen sonra ikinci sırada gelmesi, katılımcılarla yapılan mülakatlarda zorunlu göçe yönelik dile getirilen görüşler dikkate alındığında anlaşıla-

bilir bir durumdur. Nitekim Ağırlı katılımcıların %45,4'ünün 1990-2000 döneminde, yani terör olaylarının yoğunlaştığı dönemde göç etmeleri bu durumu anlaşılabilir kılmaktadır.

İllere Göre Geriye Göç Etmeyi İstemenin Nedenleri

Genel olarak aynı sosyo-ekonomik temelden göç edip İstanbul'a giden fakat geri dönüş konusunda istekli olan bireylerin bu anlamda birbirlerine benzer gerekçeler öne sürdükleri görülmektedir. Buna göre, geri dönme isteklerinde Tablo 8'deki gerekçeler önemli ölçüde etki etmektedir.

Tablo 8: Geriye Göç Etmeyi İsteme Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı

Sıra	Ağırlı	Kars	Iğdır	Ardahan
1	Bu şehre uyum sağlayamadım (%16,2)	Memleket hasreti çekiyorum (%22,3)	Memlekette malım/mülküm var (%40)	Memleket hasreti çekiyorum (%27,5)
2	Memleket hasreti çekiyorum (%15,7)	Bu şehre uyum sağlayamadım (%19,7)	Buradaki gelir düzeyim düşük (%37,7)	Buradaki gelir düzeyim düşük (%25,5)
3	Memlekette malım/mülküm var (%13,7)	Buradaki gelir düzeyim düşük (%17,7)	Bu şehre uyum sağlayamadım (%35,4)	Bu şehre uyum sağlayamadım (%25,1)
4	Buradaki gelir düzeyim düşük (%10,3)	Ailemin memlekette kalması yüzünden (%12,1)	Memleket hasreti çekiyorum (%31,4)	Memlekette malım/mülküm var (%16,3)
5	Ailemin memlekette kalması yüzünden (%10)	Memlekette malım/mülküm var (%10,3)	Ailemin memlekette kalması yüzünden (%20,9)	Memleketime hizmet etmek ve yatırım yapmak için (%10,3)

Tabloya göre geri dönme konusunda istekli olan kişiler temel gerekçeler olarak; geldikleri memleketlere özlem duyma, ailelerini ve malını mülkünü orada bırakma ve İstanbul'a uyum sağlayamamanın yanı sıra burada elde ettikleri gelirin düşük olmasını işaret etmişlerdir.

İllere Göre Geriye Göç Etmeyi İstememenin Nedenleri

Geri dönme konusunda istekli olmayan kişiler ise bu konuyla ilgili olarak Tablo 9'daki gerekçeleri sıralamışlardır.

Tablo 9: Geriye Göç Etmeyi İstememe Nedenlerinin Önem Sırasına Göre Dağılımı

Sıra	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
1	Memleketteki eğitim koşulları yetersiz (%64,6)	Eşim ve çocuklarım istemediği için (%36,7)	Memleketimde ailemden kimse kalmadı (%31,7)	Eşim ve çocuklarım istemediği için (%33,8)
2	Buradaki gelir seviyem yüksek (%61,9)	Bu şehre uyum sağladım (%35,7)	Memlekette mal/mülküm kalmadı (%27,4)	Bu şehre uyum sağladım (%30,2)
3	Memleketimin geri kalmışlığı yüzünden (%59)	Buradaki gelir seviyem yüksek (%34,8)	Eşim ve çocuklarım istemediği için (%24,2)	Memleketimin geri kalmışlığı yüzünden (%27,4)
4	Memleketteki sağlık şartları yetersiz (%53,9)	Memleketteki eğitim koşulları yetersiz (%27,4)	Memleketteki eğitim koşulları yetersiz (%23,4)	Buradaki gelir seviyem yüksek (%26,6)
5	Terör (%45,3)	Memleketimin geri kalmışlığı yüzünden (%26)	Memleketteki sağlık şartları yetersiz (%17,4)	Memleketteki eğitim koşulları yetersiz (%25,8)

Bir zamanlar göç ettikleri yerleşim yerlerine artık geri dönmek istemeyen bireyler bu isteksizliklerine gerekçe olarak eş ve çocuklarının istekli olmamasını, İstanbul'a uyum sağlamanın yanı sıra buradaki gelirlerinin yüksek olmasını, geldikleri memleketlerindeki eğitim ve sağlık alanındaki yetersizlikleri ve bir bütün olarak memleketlerinin geri kalmışlığını göstermişlerdir. Öte yandan diğer tüm illerden farklı olarak Ağrılı katılımcıların terör faktörünü işaret etmeleri dikkat çekmektedir.

Göç Edenlerin İllere Göre Geriye Göç Etmeye Bakışı

Geriye göç etmeyi isteme nedenleriyle İstanbul'a göç etme nedenleri arasındaki ilişkide sadece ekonomi faktörünün ortak olduğu görülmüştür. Göç etme nedenini ekonomi faktörüne bağlayan katılımcılar geri dönme nedeni olarak da İstanbul'daki gelir seviyelerinin düşük olmasını dile getirmişlerdir.

Bununla birlikte göç eden bireylerin geri dönme konusundaki tutumları, geldikleri illere göre önemli farklılıklar göstermektedir. Söz konusu tutumlar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Buna göre İstanbul'a Ağrı'dan göç edenlerin %82,6'sı, Kars'tan göç edenlerin %66,3'ü, Iğdır'dan göç edenlerin %44,5'i ve Ardahan'dan göç edenlerin %55,5'i geri dönmeyi istememektedir. Bu sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2=286,163$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır.

Tablo 10: İllere Göre Geriye Göç Etmeye Bakış

İl	N/%	İstiyor	İstemiyor	Kararsızım	Toplam
Ağrı	N	36	654	102	792
	%	4,5	82,6	12,9	100,0
Kars	N	142	354	38	534
	%	26,6	66,3	7,1	100,0
Iğdır	N	155	153	36	344
	%	45,1	44,5	10,5	100,0
Ardahan	N	85	137	25	247
	%	34,4	55,5	10,1	100,0
TRA2	N	418	1298	201	1917
	%	21,8	67,7	10,5	100,0

Öte yandan Iğdır ili açısından bakıldığında, her ne kadar dönmek istemeyenlerin oranı %44,5 olsa da, diğer illerden farklı olarak ankete katılan Iğdırlı vatandaşların %45,1'i memleketine geri dönmek istiyor. Genel olarak bakıldığında, TRA2'den İstanbul'a göç eden vatandaşların (araştırmaya katılanların) %21,8'i dönmek isterken, %67,7'si dönmek istemiyor.

İllere Göre Geriye Göçte Devlet Desteğinin Etkisi

TRA2'nin bütününe bakıldığında, devletin desteği olsa bile, göç edenlerin %54,3'ünün kesinlikle dönmek istemediği aşağıdaki tablodan görülmektedir.

Tablo 11: İllere Göre Devletin Desteği Durumunda Geri Dönmeye Bakış

İl	N/%	Kesinlikle Düşünürüm	Kesinlikle Dönmem	Verilecek Desteğe Bağlı	Kararsız	Toplam
	N	31	552	141	70	794
Ağrı	%	3,9	69,5	17,8	8,8	100,0
	N	127	279	102	24	532
Kars	%	23,9	52,4	19,2	4,5	100,0
	N	118	121	89	18	346
Iğdır	%	34,1	35,0	25,7	5,2	100,0
	N	80	89	63	12	244
Ardahan	%	32,8	25,8	36,5	4,9	100,0
	N	356	1041	395	124	1916
TRA2	%	18,6	54,3	20,6	6,5	100,0

Devlet desteği olması durumunda, Ağrı'dan İstanbul'a göç edenlerin %69,5'i, Kars'tan göç edenlerin %52,4'ü, Iğdır'dan göç edenlerin %35'i ve Ardahan'dan göç edenlerin %36,5'i geriye göç etmeyi istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 266,635$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır.

İllere Göre Geriye Göçte Konut Mülkiyetinin Etkisi

TRA2 Bölgesinden İstanbul'a göç eden bireylerin geri dönmelerinde konut mülkiyeti açısından sahip oldukları konumları önemli ölçüde etki etmektedir. Buna göre TRA2'den göç ederek geldikleri İstanbul'da kiracı olan katılımcıların %55,8'i geriye göç etmeyi isterken, ev sahibi olanların %73,8'i istememektedir. Sonuçlar istatistiki olarak da ($\chi^2= 62,276$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır. İllere göre konut mülkiyet durumunun geriye göç etme isteğine nasıl etki ettiği Tablo 12'de gösterilmektedir.

Tablo 12: İllere Göre Konut Mülkiyeti ve Geri Dönmeye Bakış

İl	Mülkiyet Durumu	%	İstiyor	İstemiyor	Kararsız	Toplam
Ağrı	Kiracı	%	7,1	78,0	14,9	100,0
	Ev sahibi	%	2,6	86,2	11,2	100,0
Kars	Kiracı	%	50,8	38,3	10,9	100,0
	Ev sahibi	%	18,8	75,1	6,0	100,0
İğdır	Kiracı	%	64,1	22,2	13,7	100,0
	Ev sahibi	%	35,0	55,8	9,2	100,0
Ardahan	Kiracı	%	43,1	37,9	19,0	100,0
	Ev sahibi	%	32,8	61,1	6,1	100,0
TRA2	Kiracı	%	30,0	55,8	14,2	100,0
	Ev sahibi	%	17,7	73,8	8,5	100,0

Araştırmaya katılan Ağrılılardan kiracı olanların %78'i, ev sahibi olanların ise %86.0'ı geriye göç etmeyi istememektedir. Sonuçlar istatistikî olarak da ($\chi^2= 12,089$; $p:0,002<0,05$) anlamlıdır. Kars'tan İstanbul'a göç edenlerden kiracı olanların %50,8'i geriye göç etmeyi isterken, ev sahibi olanların %75,1'i istememektedir. Sonuçlar istatistikî olarak da ($\chi^2= 460,217$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır.

İğdır 'dan göç edenlerden kirada oturanların %64,1'i geriye göç etmeyi isterken, ev sahibi olanların %55,8'i, istememektedir. Sonuçlar istatistikî olarak da ($\chi^2= 35,047$; $p:0,000<0,05$) anlamlıdır. Ardahan'dan göç edenlerden kirada oturanların %43,1'i geriye göçü isterken, ev sahibi olanların %61,1'i, istememektedir. Sonuçlar istatistikî olarak da ($\chi^2= 13,416$; $p:0,001<0,05$) anlamlıdır.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Göç olgusu, gerek bölgelerin gerekse bir bütün olarak ülkelerin karşı karşıya kaldıkları ve sonuçları itibarıyla çok önemli problem alanları yaratan sosyo-ekonomik bir gerçekliktir. Bu gerçeklikten hareketle göç konusunda yapılan literatür taramasında, belli ülke ve bölgelere özgü çok sayıda kuram

ve modelin geliştirildiği görülmüştür. Söz konusu kuramlarda da ele alındığı üzere mekana bağlı olarak iç göç ve dış göç olmak üzere ikiye ayrılan göçün; gerçekleştiği yerleşim yerinin ekonomik kalkınmasına önemli ölçüde etki ettiği görülmüştür. Göçün, özellikle bölgesel kalkınma bağlamındaki etkilerinin ele alındığı bu çalışmada dış göç, çalışmamızın kapsamı dışında kaldığı için buradaki değerlendirmeler, yalnızca iç göçle sınırlandırılmıştır. Buna göre; TRA2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen göç hareketlerinin, uygulamalı bir analizinin yapıldığı bu çalışmada aşağıda detaylandırılan sonuçlara ulaşılmıştır.

TRA2 Bölgesinden İstanbul'a göç etmiş 1944 katılımcıyla gerçekleştirilen alan araştırmasında; Bölgedeki göçün en önemli beş sebebi, şu şekilde tespit edilmiştir: Buna göre; %88,7'lik (1725 kişi) bir oranla ekonomik nedenler ilk sırada yer alırken, ikinci sırada %54 (1050 kişi) ile eğitim, üçüncü sırada %48,9 (950 kişi) ile akrabaların buraya göç etmesi, dördüncü sırada %47,1 (915 kişi) ile sosyal yaşamın yetersizliği ve beşinci sırada ise %36,2 (704 kişi) ile göç edenlerden gelen olumlu bilgiler, yer almıştır. Basında yaratılan imgenin aksine güvenlik, başat faktör olarak görülmediği gibi göçte etki eden en önemli faktörler arasında da görülmemektedir. Fakat bu durumun tek istisnasını Ağrı ili bağlamında görmek mümkündür. Zira terör faktörü, bu il açısından önemli bir göç gerekçesi olarak dile getirilmiştir.

Araştırma sonucunda katılımcıların %66,3'ünün şimdiki hayatından memnun olduğu, % 14,3'ünün memnun olmadığı %19,4'ünün de olumlu veya olumsuz hiçbir şey dile getirmediği yani kararsız kaldığı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte katılımcılardan %67,7'si (1298 kişi) dönmek istemezken, %21,8'i (48 kişi) dönmek istediğini dile getirmiştir. Kalan %10,5'lik (201 kişi) bir kesimin de dönüp dönmeme konusunda kararsız kaldığı tespit edilmiştir. Geri dönmeyi isteyenlerin gerekçeleri sırasıyla; %21,2 ile memleket hasreti, %21 ile İstanbul'a uyum sağlayamama, %18,4 ile İstanbul'daki gelirinin düşük olması, %16,9 ile memleketinde malı-mülkü olması ve %11,8 ile ailesinin memlekette kalması şeklinde olmuştur. Buna karşılık geri dönmek istememelerinin sırasıyla şu gerekçelerden kaynaklandığı tespit edilmiştir: %41,7'si memleketindeki eğitim koşullarını yetersiz bulduğu için, %40,3'ü İstanbul'daki gelir seviyesini yüksek bulduğu için, %37,6'sı memleketinin geri kaldığını düşündüğü için, %35,6'sı memleketteki sağlık hizmetlerini yetersiz bulduğu için ve %31,3'ü ise İstanbul'a uyum sağladığı için, geri

dönmek istememektedir. Devletin devlet desteği olursa dönmeyi düşünürüm diyenlerin oranı %18,6 iken, devlet desteğine rağmen kesin bir dille dönmem diyenlerin oranı %54,3 olmuştur. Bu konudaki kararını devletin vereceği desteğe bağlı olarak verecek olanların oranı ise %20,6 olmuştur. Ayrıca göç ettikleri İstanbul'da halen kiracı olanların %30'u, ev sahibi olanların ise %17,7'si dönme istememektedir. Aynı şekilde kiracı olanların %55,8'inin, ev sahibi olanların ise % 73,8'inin geri dönme istemediği tespit edilmiştir.

Buraya kadar elde edilen sonuçlar bağlamında TRA2 Bölgesinden İstanbul'a gerçekleşen göçün temelinde; gerek Bölge'nin dezavantajlı koşulları gerekse İstanbul'un çekici koşullarının yattığını söylemek mümkündür. Bireylerin göç gerekçelerinde ekonomik faktörlerin (işsizlik, yoksulluk, sosyal güvenlik vb.) ilk sırada yer alması, Bölge illerinin sosyo-ekonomik göstergeleri bağlamında ele alındığında anlaşılabilir bir durumdur. Zira Bölgede üretken olmayan nüfusu gösteren yaş bağımlılık oranı 2011 itibariyle %67,66 olmuştur. Bu oran, her 100 kişiden yaklaşık 70'inin üretimde bulunamayacağını göstermesi açısından çok önemlidir. Ayrıca tarım dışı işsizlik oranının %20'nin üstünde olduğu Bölge'de, 2011 itibariyle 15-35 yaş arası işsizlik oranları %7'den başlayarak %17'ye kadar yükselebilmektedir. Bölgede tarım ve hayvancılık, geçimlik sektörler olunca istihdamın önemli bir bölümü de buralarda yoğunlaşmaktadır. Fakat gerek tarım alanlarının çayır ve meralardan oluşması (%51) gerekse tarımsal verimlilikteki düşümlere bağlı olarak yüksek katma değerli ürünlerin üretilmemesi ve bu alandaki gizli işsizlik, işsizlik ve yoksulluk başta olmak üzere birçok ekonomik problemin kaynağını oluşturmaktadır.

Ayrıca Türkiye'deki kişi başına düşen gelir 2.146 \$ iken bu oran, Bölgede 730 \$ seviyesindedir (TÜİK, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=532). Bölgedeki her bir ilin en az bir ülkeyle sınırı olmasına ve aktif olarak üç tane sınır kapısından ticaret yapılmasına rağmen 176 adet ihracatçı firma ile oldukça düşük miktarlarda ihracat yapılmaktadır. Kısacası Bölge, mevcut ekonomik göstergeleriyle, göç için önemli ekonomik gerekçeler barındırmaktadır. Bölge insanı için ikinci önemli göç gerekçesinin eğitim olması; 2011 itibariyle %11,72 olan okuma yazma bilmeyenlerin oranıyla ve öğretmen başına düşen 23 öğrenci sayısı ile açıklamak mümkündür. Özellikle Ağrı'da 27 olan öğretmen başına düşen öğrenci sayısı dikkate alındığında, Bölgedeki sınıfların oldukça kalabalık olduğu söylenebilir. Türkiye'de bir öğretmene

24, TRA2'de 28 Ağrı'da ise 27 öğrenci düşmektedir. Ayrıca Bölge'ye gelen eğitimcilerin bölgenin dezavantajlı koşullarından dolayı biran önce tayinlerini istemesi de, eğitim alanında ciddi sorunlar yaratmaktadır. Öğrenciler tam eğitim alacakken veya eğitimcilere tam alışmışken onların bir an önce Bölgeden kaçma isteği, kaliteli bir eğitimi baltalamaktadır.

Öte yandan Bölgeden daha önce göç etmiş olan kişilerin göç sonrasındaki yaşamlarından aktarılan olumlu bilgiler de, geride kalanları göçe teşvik etmiştir. Akrabalık bağları sonucunda İstanbul'daki çekici fırsatlardan haberdar olanlar, akrabalarının yoğun olarak yaşadıkları ilçelere göç etmişlerdir. O yüzden İstanbul'un Esenyurt, Avcılar, Sefaköy, Sultangazi, Ataşehir, Sultanbeyli ve Pendik gibi belli ilçelerinde, Bölge insanlarının yoğun olarak yaşadığı mahallelerle Bölge ilçe ve köylerine ait çok sayıda dernek, lokal, kahvehane vb. ortak yaşam alanlarına rastlamak mümkündür.

Eğitimin yanı sıra sosyo-kültürel olarak da hayli zayıf olan TRA2 Bölgesi, bireylere kendilerini geliştirebilecekleri ve ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri kültür ve kongre merkezleri, sinema salonları, tiyatrolar, alışveriş merkezleri gibi sosyal yaşam alanlarına sahip değildir. Dezavantajlı koşulların olduğu bir Bölgeden, çok sayıda fırsat barındıran ve Bölge insanına bu yönüyle çekici gelen İstanbul, elbette ki göç eden her 100 kişiden 30'unun tercih ettiği bir yer olmuştur.

Bununla birlikte göçten sonraki yaşamlarından memnun olanların oranının (%66,3) oldukça fazla olması, insanların bir daha Bölge'ye geri dönmek istemediklerinin bir işareti olarak değerlendirilebilir. Zira göç eden (katılımcılar arasında) her 100 kişiden 70'i geri dönmek istemediğini belirtmiştir. Dönmek isteyenlerin gerekçeleri olan memleket hasreti, İstanbul'a uyum sağlayamama ve buradaki gelirin düşük olması, zamanla ortadan kalkabilecek nitelikte olduğu için dönmek isteyenlerin sayısının da zamanla azalacağı söylenebilir. Çünkü bu gerekçeler (gelir hariç); gündelik hayatta çokça önemli olan ve dönmeme gerekçesi sayılan eğitim, sağlık ve sosyal imkanlar kadar önem taşımamaktadır. Geri dönüş konusunda devletin yapacağı desteğe rağmen insanların dönmek istememesi de bu durumu destekler niteliktedir.

Genel olarak özetlersek halihazırda gelir, eğitim ve sosyal imkansızlıklar

gibi önemli gerekçelerle göç eden Bölge insanının, dönmeyi istememe gerekçelerinde de bu faktörlerin yanı sıra yetersiz sağlık hizmetleri önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla Bölge ile ilgili politika geliştirenlerin ve karar alıcıların bu dört değişken (gelir, eğitim, sağlık, sosyal imkanlar) üzerinde önemle durmalarında fayda vardır.

KAYNAKLAR

- Ackah, C. ve Medvedev, D., “Internal Migration in Ghana: Determinants and Welfare Impacts”, Policy Research Working Paper 5273, The World Bank Africa Region West Africa Poverty Reduction and Economic Management Unit April 6, 2010.
- Bahar, O. ve Bingöl, F.K., “Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 2010, 43-61.
- Beals, R.E. vd., “Rationality and Migration in Ghana”, The Review of Economics and Statistics, 49(4), 1967, 480-486.
- Bell, M. vd., “Cross-National Comparison of Internal Migration: Issues and Measures”, Journal of the Royal Statistical Society. Series A (Statistics in Society), 165(3), 2002, 435-464.
- Bülbül, S. ve Köse, A., “Türkiye’de Bölgelerarası İç Göç Hareketlerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Yöntemi İle İncelenmesi”, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 39(1), 2010, 75-94.
- Castles, Stephen, “Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation”, Sociology, A Journal of the British Sociological Association, Sage Publications, Volume 37, No:1, February 2003.
- Cole, W.E. ve Sanders, R.D., “Internal Migration and Urban Employment in the Third World”, The American Economic Review, 75(3), 1985, 481-494.
- Çelik, F., “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi”, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, 27, 2006, 149-170.
- Doh, R., “Inter-Provincial Migration in Turkey and its Socio-Economic Background: A Correlation Analysis”, Nüfus Bilim Dergisi, 66, 1984, 49-61.

- Filiztekin, A. ve Gökhan, A., “The determinants of internal migration in Turkey”, International Conference on Policy Modelling, (Eco Mod 2008), Berlin, Germany 2008.
- Friedberg, Rachel M. and Jennifer Hunt “The Impact of Immigrants on Host Country Wages, Employment and Growth”, The Journal of Economic Perspectives, 9(2), 1995, ss. 23-44.
- Gedik, A., “Internal Migration In Turkey, 1965-1985: Test Of Conflicting Findings In The Literature”, Review of Urban and Regional Studies, 9, 1997, 170-179.
- Gimba, Z. ve Kumshe, M. G., “Causes And Effects Of Rural-Urban Migration In Borno State: A Case Study Of Maiduguri Metropolis”, Asian Journal of Business and Management Sciences, 1(1), 2011, 168-172.
- Gür, T.H., ve Ural, E., “Türkiye’ de Kentlere Göçün Nedenleri”, Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 22 (1), 2004, 23-38.
- İlkkaracan, P. ve İlkkaracan, İ., “1990’lar Türkiye’ sinde Kadın ve Göç”, Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, 305-322.
- Kushner, Tony, K.Knox. Refugees in an Age of Genocide Global, National and Local Perspective During the Twentieth Century, Frank Cass, London, Portland, 2001.
- Miles, Robert, Racism after ‘race relations’, Routledge, London; New York, 1993.
- Munro, J.M., “Migration in Turkey”, Economic Development and Cultural Change, 22(4), 1974, 634-653.
- Mutlu, S., “Bölgesel İç Ticaret Hadleri, Kırsal Refah ve İç Göçler”, Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi, 1990, 4(1), 69-87.
- Newman, A.R., “A Test of the Okun-Richardson Model of Internal Migration”, Economic Development and Cultural Change, 29(2), 1981, 295-307.
- Öztürk, M. ve Altuntepe, N., “Türkiye’ de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, Journal of Yasar University, 3(11), 2008, 1587-1625.
- Özyakışır, Deniz “İç Göç Hareketleri ve Geriye (Tersine) Göçün Belirleyicileri: TRA 2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul’a

- Gerçekleşen Göç Üzerine Bir Saha Araştırması”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2012
- Pazarlıoğlu, M.V., “1980-1990 Döneminde Türkiye’de İç Göç Üzerine Ekonometrik Model Çalışması”, V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Çukurova Üniversitesi, Adana 2001.
- Pazarlıoğlu, M.V., “İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi”, Yönetim ve Ekonomi, 14(1), 2007, 121-135.
- Pissarides, C.A. ve Wadsworth, J., “Unemployment and the Inter-Regional Mobility of Labour”, The Economic Journal, 99 (397), 1989, 739-755.
- Ritzer, George, Sociological Theory, Fifth Edition, McGraw-Hill Higher Education, New York, St.Louis, 2000.
- Rogers, A., “A Regression Analysis of Interregional Migration in California”, The Review of Economics and Statistics, 49(2), 1967, 262-267.
- Topbaş, F. ve Tanrıöver, B., “Türkiye’de İç Göç Akımları Üzerine Bir Çalışma: Lowry Hipotezi”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(1), 2009, 93-104.
- Tutar, Hüseyin, “TRA2 Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Göç”, TRA2’de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma, Serhat Kalkınma Ajansı, Öncü Basımevi, Ankara, 2012.
- Üçdoğruk, Ş., “İzmir’deki İç Göç Hareketinin Çok Durumlu Logit Teknikle İncelenmesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi, 17(1), 2002, 157-183.
- Walker, Robert, Mark Ellis, Richard Barff, “Linked migration systems: Immigration and internal labor flows in the United States”, Economic Geography, 69, 1993, ss. 234-248.
- Yakar, M., “Türkiye’de İç Göçlerin İlçelere Göre Mekânsal Analizi: 1995-2000 Dönemi”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 2012, 9(1), Erişim Tarihi: 20.04.2012 <http://www.insanbilimleri.com/ojs/index.php/uib/article/download/2024/883>
- Yamak, R. ve Yamak, N., “Türkiye’de Gelir Dağılımı ve İç Göç” Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi, 1(1), 1999, 16-28.

